

ศึกษาความเข้มแข็งของครอบครัวตามแนวพุทธเพื่อความยั่งยืนของสังคม

Studying the strength of families according to Buddhist principles
for the sustainability of society

กฤติยา ถ้ำทอง¹, วิญญู กิณะเสน²

Krittiya Tumtong¹, Winyou Kinasen²

¹มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล กรุงเทพมหานคร, ประเทศไทย

²มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

¹Rajamangala University of Technology Krungthep

²Mahamakut Buddhist University, Sirindhorn Rajavidyalaya Campus, Thailand.

Corresponding Author E-mail: Krittiya.tumtong@gmail.com

Received 14 July 2025; Revised 24 October 2025; Accepted 20 December 2025

*****

ศึกษาความเข้มแข็งของครอบครัวตามแนวพุทธเพื่อความยั่งยืนของสังคม

กฤติยา ถ้ำทอง, วิญญู กิณะเสน

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาความเข้มแข็งของครอบครัวตามแนวพุทธเพื่อสร้างความยั่งยืนให้แก่สังคม โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง พบว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เป็นโครงสร้างหลักในการหล่อหลอมสมาชิก โดยมีรากฐานสำคัญคือ สมชีวิธรรม 4 (ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา) และการเลี้ยงดูผ่านอาหาร 4 เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทุกมิติ ครอบครัวที่เข้มแข็งต้องประกอบด้วยภูมิคุ้มกัน 5 ด้าน ได้แก่ การสร้างสัมพันธภาพ (สาราณียธรรม 6) การทำหน้าที่ตามบทบาท (ทศ 6) การพึ่งพาตนเอง (ภาวนา 4) การสร้างทุนทางสังคม (สังคหวัตถุ 4) และการปรับตัวในวิกฤต (ปธาน 4) เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกเป็นพลเมืองดีที่มีศีลธรรมและสามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมยุคใหม่ได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ความเข้มแข็งของครอบครัว; พระพุทธศาสนา; ความยั่งยืนของสังคม

Studying the strength of families according to Buddhist principles for the sustainability of society

Krittiya Tumtong, Winyou Kinasen

Abstract

This article studies the strength of families according to Buddhist principles for creating social sustainability. Using content analysis of relevant documents and data, it was found that the family is the primary social institution that shapes its members, with its foundation based on the “Four Virtues of Harmony” (faith, morality, generosity and wisdom) and nurturing through “Four Kinds of Food” to develop quality of life in all dimensions. A strong family must possess five aspects of resilience: building relationships (Six Principles of Harmony), fulfilling roles (Six Directions), self-reliance (Four Forms of Meditation), building social capital (Four Principles of Social Harmony) and adapting to crises (Four Forms of Effort). This promotes members to become good citizens with morality and the ability to sustainably cope with changes in modern society.

Keywords: Family strength; Buddhism; Social sustainability

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญที่สุดในการหล่อหลอมสมาชิกในครอบครัวด้วยความรักและการอบรมสั่งสอน เพื่อปลูกฝังคุณธรรมและถ่ายทอดวัฒนธรรมทางสังคม สร้างทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ เพื่อวางรากฐานที่แข็งแกร่งให้กับการพัฒนาสังคมและชาติบ้านเมืองต่อไป สถานการณ์ปัจจุบันชี้ให้เห็นถึงวิกฤตความสัมพันธ์ในครอบครัวที่พ่อแม่บางส่วนขาดทักษะการเลี้ยงดูที่ถูกต้อง ส่งผลให้ลูกเติบโตมาในฐานะนักบริโภคมากกว่านักสร้างสรรค์ โดยบทบาทของพ่อแม่ถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีสื่อ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2542) ซึ่งเป็นผลกระทบจากการขาดเวลาและความตระหนักรู้ในบทบาทที่แท้จริง สิ่งนี้ทำให้เด็กขาดความอบอุ่นและอาจมีพฤติกรรมก้าวร้าว

สถานการณ์ครอบครัวไทยในช่วงปี พ.ศ. 2560-2566 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ และสังคม ดังนี้ 1. โครงสร้างและรูปแบบครอบครัวที่เปลี่ยนไป เป็นครอบครัวเดี่ยว ยังคงเป็นรูปแบบหลัก ประมาณร้อยละ 53 ประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูก ส่วนครอบครัวข้ามรุ่น (แห่วงกลาง) พบมากขึ้น เนื่องจากวัยแรงงานต้องย้ายถิ่นไปทำงานในเมือง ทิ้งบุตรหลานไว้กับปู่ย่าตายาย ซึ่งอาจส่งผลต่อพัฒนาการและปัญหาพฤติกรรมในระยะยาว คู่สมรสไม่มีบุตรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเกือบ 3 เท่า สอดคล้องกับภาวะ “เกิดน้อย-อายุยืน” แนวโน้มคนไทยครองตัวเป็นโสดมากขึ้น หรือเลือกอยู่ก่อนแต่งโดยไม่จดทะเบียนในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2556-2565) มีคู่หย่าร้างสะสมกว่า 1.3 ล้านคู่ โดยเฉพาะปีพ.ศ. 2565 มีการหย่าร้างสูงถึง 146,159 คู่ (กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2565) ในรายงานปีพ.ศ. 2566 แม้รายได้เฉลี่ยจะเพิ่มขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายรายเดือนก็ขยับตัวสูงขึ้นตามลำดับ เฉลี่ยประมาณ 23,695 บาทต่อเดือน พบข่าวความรุนแรงในครอบครัวกว่า 1,000 คดี ปัจจัยกระตุ้นหลักคือ ยาเสพติด ร้อยละ 26.1 เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ร้อยละ 29.1 (มูลนิธิหญิงชายก้าวไกล, 2566)

จากการศึกษาพบว่า โครงสร้างครอบครัวที่เปลี่ยนไปเป็นครอบครัวเดี่ยว ภาวะเศรษฐกิจและหนี้สิน และปัญหาความรุนแรง เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้สถาบันครอบครัวไทยเปราะบางและขาดความเข้มแข็ง ส่งผลให้สมาชิกขาดความอบอุ่น ความสัมพันธ์ในครอบครัวไม่ดี ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำลายความสุขในบ้าน แต่ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการขาดความมั่นคง ยั่งยืนของสังคม ในภาพรวม ดังนั้น การประยุกต์ใช้พุทธธรรม เช่น สังคหวัตถุ 4 สาราณียธรรม 6 มาเป็นภูมิคุ้มกันทางใจ (Mental Immunity) จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อสร้างรากฐานครอบครัวที่เข้มแข็ง ยืดหยุ่น และสามารถแก้ไขปัญหาย่างสร้างสรรค์ ส่งผลให้เกิดความรัก ความเข้าใจ และความอบอุ่น ซึ่งจะพัฒนาไปสู่ความสงบสุขที่ยั่งยืนของสังคมโดยรวม

ในบทความนี้ ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับความเข้มแข็งของครอบครัวตามแนวพุทธเพื่อความยั่งยืนของสังคม ใน 5 ประเด็นหลัก ๆ คือ ความหมายของครอบครัว การเกิดขึ้นของครอบครัว (ซึ่งการเกิดขึ้นของสถาบันสังคมอื่น ๆ จะศึกษาได้จากอรรถกถาอรรถกถาสูตรเช่นกัน) ลักษณะของครอบครัว หน้าที่ของครอบครัว และความเข้มแข็งของครอบครัว ตามลำดับต่อไป

ความหมายของครอบครัว

คำว่า “ครอบครัว” (Family) เป็นหน่วยพื้นฐานที่สุดของสังคม แต่ในขณะเดียวกันก็มีความซับซ้อนและยืดหยุ่นสูงมาก การนิยามคำนี้จึงไม่ได้ตายตัว แตกต่างเปลี่ยนแปลงไปตามมุมมอง แนวคิด ทฤษฎี หรือขอบเขตความรู้ของศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่นำไปใช้อธิบาย

ราชบัณฑิตยสถาน (2556) ได้ให้ความหมายของครอบครัวว่า หมายถึง สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและหมายรวมถึงลูกด้วย

ราชบัณฑิตยสถาน (2524) ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” หมายถึง สถาบันสังคมขั้นมูลฐานที่ประกอบด้วยชายหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งอยู่ร่วมกันกับหญิงหนึ่งหรือมากกว่า โดยมีความสัมพันธ์ทางเพศที่สังคมอนุมัติพร้อมด้วยสิทธิและหน้าที่ที่สังคมยอมรับ โดยทั่วไปแล้ว ครอบครัวแบ่งออกเป็น 4 ประเภท โดยลำดับจากจำนวนที่ปฏิบัติกันมากไปสู่วิปฏิบัติกันน้อยดังนี้ คือ การมีคู่สมรสคนเดียว การมีภรรยาหลายคนคราวเดียวกัน การมีสามีหลายคนคราวเดียว และการแต่งงานกลุ่ม

คณะอนุกรรมการครอบครัวแห่งประเทศไทย (จิรเนาว์ ทศศรี และคณะ, 2545) ได้กำหนดความหมายของครอบครัวว่า “ครอบครัว คือ กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการพึ่งพิงทางสังคมเศรษฐกิจ และมีความสัมพันธ์ทางกฎหมายหรือทางสายโลหิต โดยบางครอบครัวอาจมีลักษณะเป็นข้อยกเว้นบางประการจากที่กล่าวก็ได้”

โสภา ขปีลมันน์ และคณะ (2534) อธิบายความหมายของครอบครัวไว้ 3 มิติ คือ 1. เชิงชีววิทยา คือกลุ่มคนที่เกี่ยวพันกันทางสายโลหิต เช่น พ่อแม่และบุตร 2. เชิงกฎหมาย คือผู้ที่จดทะเบียนสมรสและบุตรที่มีสิทธิหน้าที่ตามกฎหมายเดียวกัน และ 3. เชิงเศรษฐกิจ คือผู้ที่พึ่งพาและใช้จ่ายร่วมกันจากงบเดียวกัน

ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา คือกลุ่มบุคคลที่เริ่มจากสามีภรรยา พัฒนาเป็นบิดามารดาและบุตร มีความผูกพันทั้งทางสายโลหิตและจิตใจ โดยมีหน้าที่และคุณธรรมเป็นแกนกลางในการดำเนินชีวิต ร่วมกันเป็นสมาชิกในเครือญาติแบบครอบครัวขยายตามคัมภีร์มงคลัตถทีปนี ครอบคลุมถึงหลายชั่วคน (มงคล. 2/79) และรวมถึงบุตรบุญธรรมด้วย (ขุ.ชา. (ไทย) (27/283/581) ทุกคนต้องตระหนักในพันธะและความรับผิดชอบต่อกัน

สรุปได้ว่า “ครอบครัว” เป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมที่มีความหมายยืดหยุ่นตามมุมมองของแต่ละศาสตร์ โดยทั่วไปหมายถึงกลุ่มบุคคลที่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิต กฎหมาย อารมณ์ จิตใจ และเศรษฐกิจ ร่วมกันพึ่งพาและรับผิดชอบต่อกัน ทั้งในฐานะสามีภรรยา บิดามารดา และบุตร ตามแนวพระพุทธศาสนา ครอบครัวคือกลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันทั้งทางกายและใจ มีหน้าที่และคุณธรรมเป็นแกนกลางในการดำเนินชีวิต ร่วมกันเกื้อกูลกันในเครือญาติ รวมถึงบุตรบุญธรรม เพื่อความมั่นคงและความผาสุกของสมาชิกทุกคนในครอบครัว

การเกิดขึ้นของครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่ค่อย ๆ วิวัฒนาการมาตามลำดับ เนื่องด้วยความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์เอง ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือผู้มีอำนาจเสกสร้างขึ้นมา ดังที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตรแห่งทีฆนิกาย ปาฏิภควรรค (ที.ปา. (ไทย) 11/111-131/83-97) กล่าวถึงการอุบัติขึ้นและวิวัฒนาการของโลกตลอดจนสังคมของมนุษย์ตามลำดับ ซึ่งได้แสดงถึงการเกิดขึ้นของสถาบันครอบครัวไว้ด้วย ซึ่งเริ่มแรกเป็นความต้องการพื้นฐานคือความต้องการทางเพศ ต่อจากนั้น จึงขยายเป็นความต้องการด้านความมั่นคงของครอบครัวและความมั่นคงของคุณภาพชีวิตในด้านเศรษฐกิจและการปกครองของสมาชิกต่อไป

ในพระสุตตรนี้ ได้กล่าวถึงกระบวนการเกิดขึ้นของสถาบันครอบครัวตามลำดับ ในตอนต้น เมื่อความเป็นชายและหญิงปรากฏขึ้น ทั้ง 2 ฝ่ายต่างมีความกำหนดชอบพอซึ่งกันและกันแล้วสมสู่กัน ดังนี้ “อวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชาย และชายก็เพ่งดูหญิง นานเกินไป เมื่อชนทั้ง 2 เพศ ต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม” (ที.ปา. (ไทย) 11/126/92)

ในตอนแรก มนุษย์มีการสมสู่กันอย่างเปิดเผยและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นที่พบเห็น ต่อมาภายหลังมนุษย์จึงได้สร้างบ้านเรือนอยู่และมีเพศสัมพันธ์กันในที่ลับ จึงได้เกิดสถาบันครอบครัวขึ้น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “ก็โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันจึงข้างฝุ่นใส่บ้าง ข้างขี้ใส่บ้าง ข้างมูลโคใส่บ้าง ด้วยกล่าวว่า ‘คนถ้อย เจ้าจงฉิบหาย คนถ้อย เจ้าจงฉิบหาย’ แล้วกล่าวต่อไปว่า ‘ก็เณ สัตว์จึงทำกรรมอย่างนี้แก่สัตว์เล่า’” (ที.ปา. (ไทย) 11/126/92)

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของสถาบันครอบครัวในยุคเริ่มต้นนั้น ไม่เป็นที่ยอมรับกันในทางสังคม เพราะสังคมเห็นว่า การสมสู่กันอย่างเปิดเผยระหว่างชายหญิงนั้น เป็นเรื่องที่น่ายังเกลียด เมื่อเป็นเช่นนั้น ชายหญิงที่มีจิตรักใคร่ชอบพอกัน จึงต้องแอบมีความสัมพันธ์กันในที่ลับ แล้วจึงอาศัยอยู่ด้วยกันในครัวเรือนในลำดับต่อมา

ในอัครคัมภีร์สุตตรนั้น ไม่ได้ระบุถึงการมีคู่ครองว่ามีคนเดียว การมีภรรยาหลายคนคราวเดียวกัน การมีสามีหลายคนคราวเดียวกัน และการแต่งงานกลุ่ม แต่พอจะอนุมานได้ว่า สังคมในยุคนี้เป็นยุคบุพพกาล ซึ่งประชากรมีไม่มากนัก คงจะเลือกการมีคู่ครองเพียงคนเดียว เพื่อให้พอเพียงทั่วหน้ากันนั่นเอง ต่อจากนั้น ในพระสุตตรนี้ ครอบครัวจะมีความเข้มแข็งจำเป็นต้องมีความมั่นคงทางฐานะเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเอง คู่ตัวเอง บุตรธิดาและวงศ์วานว่านเครือต่อไป เมื่อมีปัญหาเรื่องสิทธิ์ในทรัพย์สิน จึงคัดเลือกตัวแทนของครอบครัวที่มีผิวพรรณดี มารยาทงามเป็นผู้ปกครองและพิพากษาคดีความที่เกิดขึ้นในชุมชน ต่อมาพัฒนาเป็นรัฐในที่สุด ชายหญิงที่จะสามารถอยู่ครองรักครองเรือนและสร้างครอบครัวขึ้น ต้องมีความรักเป็นพื้นฐาน พระพุทธเจ้าตรัสเหตุแห่งความรักไว้ 2 ประการ ได้แก่ 1. การอยู่ร่วมกันในกาลก่อน และ 2. ความเกื้อกูลต่อกันในปัจจุบัน ดังคาถาที่ว่า

บุพเพเว สนนิวาเสน

ปัจจุปปนนหิติน วา

เอวณตํ ชายเต เปมํ

อุปปลวํ ยโถทเก

แปลว่า

ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุ 2 ประการคือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน 1 ด้วยความเกี่ยวคู่ต่อกันในปัจจุบัน 1 เหมือนดอกอุบล เมื่อเกิดในน้ำ ย่อมเกิดเพราะอาศัยเหตุ 2 ประการคือน้ำและเปือกตม ฉะนั้น (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 2/21)

สิ่งที่อิทธิพลต่อชีวิตผู้มีทั้งเหตุในปัจจุบันและอดีตดังกล่าวและจะได้เป็นคู่กันอีกสืบเนื่องไปถึงในอนาคตต้องประกอบด้วย สมชีวิธรรม 4 (หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสชีวิตสมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืดยาว) คือ 1. สมสัทธา (มีศรัทธาเสมอกัน) 2. สมสีลา (มีศีลเสมอกัน) 3. สมจาคา (มีจาคะเสมอกัน) และ 4. สมปัญญา (มีปัญญาเสมอกัน) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน ปฐมสมชีวิสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (อง.จตุกก. (ไทย) 21/55/94) ว่า “คบดีและคบปดानी ถ้าสามีและภรรยาทั้ง 2 ฝ่ายหวังจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้ง 2 ฝ่ายพึงมีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน สามีและภรรยาทั้ง 2 ฝ่ายนั้นย่อมได้พบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า”

การที่จะเป็นสถาบันครอบครัว มีเพียงชายหญิงที่สมัครใจร่วมชีวิตคู่กันนั้น ยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินกิจกรรมทางครอบครัว ต้องมีบุตรธิดาเพิ่มขึ้นมาอีก คือสามีมีสถานะเพิ่มเป็นบิดาและภรรยามีสถานะเพิ่มเป็นมารดา สามีภรรยามีความปรารถนาที่สำคัญคือต้องการมีบุตรธิดาไว้สืบสกุล ไว้ดูแลเลี้ยงดูเมื่อยามเจ็บป่วยหรือแก่ตัวในชาตินี้และทำบุญอุทิศไปให้ในชาติหน้า ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน ปุตตสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (อง.ปัญจก. (ไทย) 22/39/61) ว่า “มารดาบิดาผู้ฉลาดเมื่อเห็นฐานะ 5 ประการ จึงปรารถนาบุตรด้วยหวังว่า ‘บุตรที่เราเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงเรา จักช่วยทำกิจของเรา วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน จักปฏิบัติตนให้สมควรแก่การรับทรัพย์มรดก และเมื่อเราทั้ง 2 ตายแล้ว จักทำบุญอุทิศให้’ มารดาบิดาผู้ฉลาดเมื่อเห็นฐานะเหล่านี้ จึงปรารถนาบุตร”

สำหรับสามีภรรยาบางคู่ไม่สามารถมีบุตรธิดาได้ อาจเป็นเพราะความบกพร่องทางร่างกายหรืออะไรก็ตามที่ จึงหาทางออกด้วยการขอบุตรผู้อื่นมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ซึ่งก็จัดว่าเป็นบุตรธิดาเช่นกัน ดังปรากฏในขุททกนิกาย ชาดก (ปิ่นทรกนาคราชชาดก 518) (ขุ.ชา. (ไทย) 27/283/581) ได้กล่าวถึงบุตรไว้ 3 ประเภท คือ 1. ลูกศิษย์ (อนเตวาสี) ได้แก่ บุตรผู้อื่นที่มาเป็นศิษย์ 2. บุตรบุญธรรม (ทินนโก) ได้แก่ บุตรผู้อื่นที่ขอมาเป็นบุตรบุญธรรม และ 3. บุตรที่เกิดในไส้ (อตรโช) ได้แก่ ได้แก่ บุตรที่เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของตน เมื่อมีการเกิดขึ้นของบุตรธิดาไม่ได้มีความหมายเพียงแก่การเพิ่มสมาชิกใหม่เท่านั้น แต่เป็นการเกิดขึ้นของพันธะทางศีลธรรมของผู้ให้กำเนิด ที่จะต้องมีความตระหนักในหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นบิดามารดา ทำให้บิดามารดารับผิดชอบมากขึ้น รู้จักควบคุมตนเองมากขึ้นกว่าเดิมและรู้จักยับยั้งชั่งใจตนเองมากขึ้น

สรุปได้ว่า ครอบครัวเป็นโครงสร้างพื้นฐานของสังคมที่ค่อย ๆ เกิดจากความจำเป็นของมนุษย์ ดังปรากฏในอัครคณฺยสูตรที่อธิบายการเกิดชายหญิง ความพอใจต่อกัน และการสมสู่ ซึ่งระยะแรกเป็นไปอย่าง

เปิดเผยจนสังคมเริ่มเกียด ต่อมามนุษย์จึงแยกที่อยู่อาศัยและอยู่ร่วมกันเป็นสัดส่วน เกิดเป็นครัวเรือนและครอบครัว เมื่อครอบครัวตั้งมั่นแล้วจำเป็นต้องมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และเมื่อมีปัญหาเรื่องทรัพย์สินและความเป็นระเบียบ จึงมีการคัดเลือกผู้นำมาปกครอง พัฒนาสู่โครงสร้างของรัฐในเวลาต่อมา การครองชีวิตคู่ต้องมีความรักเป็นพื้นฐาน เกิดจากการเคยอยู่ร่วมกันในอดีตและการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน อีกทั้งต้องประกอบด้วยสมชีวิธรรม 4 คือ ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาเสมอกัน ครอบครัวจะสมบูรณ์เมื่อมีบุตรธิดา ทำให้สามีภรรยา มีบทบาทเป็นบิดามารดา มีหน้าที่เลี้ยงดู สืบสกุล และสร้างความมั่นคงให้ชีวิต แม้ไม่มีบุตรเองก็อาจรับบุตรบุญธรรมได้ การมีบุตรจึงไม่เพียงเพิ่มสมาชิก แต่ยังสร้างพันธะทางศีลธรรมและความรับผิดชอบให้ผู้เป็นบิดามารดาพัฒนาตนเองมากขึ้น

ลักษณะของครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานและเก่าแก่ที่สุดของสังคม มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมสมาชิกให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ครอบครัวที่ดีพึงมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. ผู้ครองเรือนหรือสามีภรรยา มีธรรม

ผู้ครองเรือน หมายถึงสามีภรรยาซึ่งมีสถานภาพเป็นบิดามารดา มีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิต ครอบครัวให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา หลักพื้นฐานของการครองเรือนที่ดีคือการยึดถือศีล 5 อันเป็นรากฐานของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย วาจา และใจ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่อง “อุบาสกผู้แก่วัยแล้วครองเรือน” ผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิन्दในกาม การพูดเท็จ และการเสพของมีนเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (อง.ปญจก. (ไทย) 22/171/287-288) และทรงแสดงถึงมาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรมในลักษณะเดียวกันว่าย่อมนำไปสู่ความผาสุกและสุคติภายใน (ส.สพ. (ไทย) 18/303/325)

เมื่อสามีภรรยายึดศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ความสัมพันธ์ในครอบครัวย่อมตั้งอยู่บนความไว้วางใจ ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบ ลดความขัดแย้งและความรุนแรงภายในบ้าน ก่อให้เกิดบรรยากาศแห่งความอบอุ่น มั่นคง และเข้มแข็ง ซึ่งไม่เพียงเป็นที่ยอมรับของสังคมเท่านั้น แต่ยังสอดคล้องกับคติพระพุทธศาสนาที่เห็นว่าความประพฤติดีย่อมนำมาซึ่งความเจริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2. บิดามารดาเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรธิดา

เมื่อสามีภรรยา มีบุตรธิดา ย่อมมีสถานะเป็นบิดามารดา ผู้มีหน้าที่อบรมสั่งสอน บิดามารดาที่จะสั่งสอนผู้อื่นได้ดีจำเป็นต้องอบรมตนเองให้เป็นแบบอย่างก่อน ดังคำกล่าวที่ว่า ตัวอย่างดี ดีกว่าคำสอนเพราะบุตรธิดาย่อมซึมซับพฤติกรรมของบิดามารดาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบความเจริญของครอบครัวกับต้นไม้ใหญ่ที่งอกงามได้เพราะมีองค์ประกอบครบถ้วน ดังปรากฏในปัพพตสูตร (อง.ติก. (ไทย) 20/49/209-210) ว่า ผู้นำครอบครัวที่มีศรัทธา ศีล และปัญญา จะเป็นแบบอย่างให้บุตร ภรรยา

และครอบข้างประพจน์ดีตาม ทำให้ครอบครัวมั่นคง มีคุณภาพชีวิตที่ดี และมีความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3. บุตรธิดามีความกตัญญูกตเวที

บุตรธิดาเป็นความหวังและที่พึ่งของบิดามารดา ทั้งในการสืบสกุลและการดูแลตอบแทนยามแก่ชรา ความกตัญญูกตเวทีคือการรู้คุณและตอบแทนคุณ ซึ่งถือเป็นเครื่องหมายของคนดี ครอบครัวที่สมบูรณ์จึงควรมีบุตรธิดาที่เคารพเชื่อฟังบิดามารดาและบำเพ็ญประโยชน์แก่คนในครอบครัว

ในกุมารลิจฉวีสูตร (อง.ปญจก. (ไทย) 22/58/107) กล่าวถึงกุลบุตรผู้ประพฤติชอบ ช่วยกิจของบิดามารดา เกื้อกูลญาติและผู้อาศัยอยู่ร่วม ย่อมนำความยินดีแก่ญาติ สมณพราหมณ์ และเทวดา เป็นผู้ควรบูชาและสรรเสริญ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในทางตรงกันข้าม บุตรที่ไม่กตัญญูยอมไร้คุณค่า ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบว่า ไม้เท้าของคนเฒ่า ยังมีประโยชน์มากกว่าบุตรที่อกตัญญู เพราะไม้เท้ายังช่วยพยุง ป้องกันภัย และเป็นของที่พึ่งได้ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 7/142-143) แสดงให้เห็นว่า ความกตัญญูเป็นรากฐานสำคัญของความเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์

4. มีความเป็นอยู่ที่ดีและมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ความเป็นอยู่ที่ดีหมายถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของครอบครัว โดยเฉพาะปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค พระพุทธศาสนาจึงสอนผู้ครองเรือนให้ดำเนินชีวิตตามหลักหัวใจเศรษฐกิจ (อุ อา กะ สะ) หลีกเลียงอบายมุข และสร้างความสุขทางเศรษฐกิจของครอบครัว 4 ประการ คือ 1) อตถิสุข สุขจากการมีทรัพย์ 2) โภคสุข สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์ 3) อนนสุข สุขจากความไม่เป็นหนี้ และ 4) อนวัชชสุข สุขจากการประกอบอาชีพสุจริต (อง.จตุกก. (ไทย) 21/62/105)

พระพุทธศาสนาเน้นเป็นพิเศษที่ “อนวัชชสุข” คือความสุขจากการทำงานที่สุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพราะเป็นความสุขที่มีคุณค่าสูงสุด ดังที่อานันดยสูตรกล่าวว่า สุขจากทรัพย์ทั้งหลายยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่สิบหกของสุขที่เกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ (อง.จตุกก. (ไทย) 21/62/106) แสดงให้เห็นว่าความมั่นคงของครอบครัวมิได้อยู่ที่ทรัพย์เพียงอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่คุณธรรมในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตร่วมกันด้วย

สรุปได้ว่า ตามแนวพระพุทธศาสนา ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่หล่อหลอมสมาชิกให้สมบูรณ์ทั้งกาย ใจ และสังคม โดยครอบครัวที่ดีควรมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ 1) สามิภรรยาผู้ครองเรือนมีธรรมยึดศีล 5 เป็นฐานของชีวิตคู่ ก่อให้เกิดความไว้วางใจและความมั่นคง 2) บิดามารดาเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรธิดา ด้วยศรัทธา ศีล และปัญญา 3) บุตรธิดามีความกตัญญูกตเวที รู้คุณและตอบแทนบุญคุณบิดามารดา อันเป็นรากฐานของครอบครัวที่สมบูรณ์ และ 4) มีความเป็นอยู่ที่ดีและมั่นคงทางเศรษฐกิจ ดำเนินชีวิตด้วยความพอประมาณ ไม่เป็นหนี้ และประกอบอาชีพสุจริต โดยเน้นความสุขจากความประพฤติไม่มีโทษเป็นสำคัญ ครอบครัวที่ดีจึงตั้งอยู่บนคุณธรรมควบคู่กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ นำไปสู่ความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต

หน้าที่ของครอบครัว

ครอบครัวนับเป็นสถาบันพื้นฐานและเก่าแก่ที่สุดของสังคม มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมสมาชิกให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกาย ใจ และสังคม ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ครอบครัวที่ดีพึงปฏิบัติหน้าที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. หน้าที่ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา

บิดามารดามีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาให้มีพัฒนาการที่เหมาะสมทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม จิตใจ และสติปัญญา การเลี้ยงดูตามแนวพระพุทธศาสนาไม่มุ่งเฉพาะการเจริญเติบโตทางกายเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุกมิติอย่างสมดุล โดยอาศัย “อาหาร 4” เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ได้แก่ 1) กวฬิงการอาหาร คืออาหารทางกาย 2) ผัสสาหาร คืออาหารทางอารมณ์จากการสัมผัส 3) มโนสัญเจตนาหาร คืออาหารทางความคิดและความตั้งใจ และ 4) วิญญาณาหาร คืออาหารทางจิตสำนึก (ส.นิ. (ไทย) 16/11/17) อาหารทั้ง 4 นี้มีบทบาทต่อทั้งร่างกายและจิตใจ บิดามารดาจึงควรให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่ออาหารทางจิตใจ ด้วยการปลูกฝังคุณธรรมให้แก่บุตรธิดา เช่น เมตตา กรุณา ความขยัน อดทน ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบ เพื่อให้เติบโตเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ทั้งความรู้และคุณภาพจิตใจ

2. หน้าที่ด้านสังคม

ครอบครัวมีหน้าที่ปลูกฝังทักษะทางสังคมแก่สมาชิก โดยทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำโลกภายนอกให้แก่บุตรธิดา หรือที่เรียกว่าผู้แสดงโลกแก่บุตร (โลกสส ทสเสตาโร) (อง.ติก. (ไทย) 20/31/183) ให้รู้จักปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมต่อบุคคลต่าง ๆ ตามหลักทศ 6 ได้แก่ทศเบื้องหน้า คือ บิดามารดา ทศเบื้องขวา คือ ครูอาจารย์ ทศเบื้องซ้าย คือ มิตรสหาย ทศเบื้องล่าง คือ ผู้ใต้บังคับบัญชา คนงาน ทศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์หรือพระสงฆ์ นอกจากนี้ ครอบครัวยังควรทำให้บุตรธิดาเข้าใจธรรมชาติของโลก ทั้งอิฏฐารมณ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และอนิฏฐารมณ ได้แก่ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา และทุกข์ (อง.อฏฐก. (ไทย) 23/5/202) เพื่อให้รู้เท่าทันชีวิตและสามารถดำรงตนได้อย่างมั่นคง อีกประการหนึ่งคือ การสงเคราะห์ญาติพี่น้อง ซึ่งถือเป็นหน้าที่สำคัญของครอบครัว ญาติเปรียบเสมือนร่มเงาที่ช่วยเกื้อกูลกันยามจำเป็น ดังปรากฏในมงคลสูตร (ขุ.ขุ. (ไทย) 25/7/7) ที่กล่าวถึงการสงเคราะห์ญาติ (ญาติกานญจ สงคโห) เป็นมงคลชีวิต และพระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างด้วยญาติตถจริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ เช่น การเสด็จไประงับความขัดแย้งเรื่องน้ำจากแม่น้ำโรหิณี เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 6/183-186)

3. หน้าที่ด้านเศรษฐกิจ

หน้าที่ทางเศรษฐกิจของครอบครัวมิได้จำกัดเพียงการแสวงหาและรักษาทรัพย์เท่านั้น แต่รวมถึงการใช้ทรัพย์อย่างถูกต้องและคุ้มค่า ตามหลักโภควิภาค คือการแบ่งทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1 ส่วน ส่วนใช้เลี้ยงตนและผู้ที่ต้องบารุง รวมทั้งทำประโยชน์ (เอเคน โภเค ภุญเชย) 2 ส่วน ใช้ลงทุนประกอบอาชีพ (ทวิทิกมมัม ปโยชเย) อีก 1 ส่วน ส่วนเก็บสำรองไว้ยามฉุกเฉิน (จตุตถญจ นิธาเปย) (ที.ปา. (ไทย) 11/265/211-

212) หลักการนี้ช่วยให้ครอบครัวดำรงชีวิตอย่างพอประมาณ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ก่อหนี้เกินตัว และสามารถรับมือกับวิกฤตทางเศรษฐกิจได้อย่างมั่นคง

4. หน้าที่ด้านการบริหารครอบครัว

บิดามารดาในฐานะผู้นำครอบครัวมีหน้าที่บริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ได้แก่ การวางแผนครอบครัว การจัดองค์กรภายในบ้าน การบริหารบุคคล การประสานงาน การกำกับดูแล และการจัดการความขัดแย้ง โดยมีเป้าหมายเพื่อให้สมาชิกเข้าถึงประโยชน์ชีวิต 3 ระดับ คือ 1) ทัศนคติที่ดี ประโยชน์ปัจจุบัน เช่น การทำมาหากินสุจริต การรู้จักใช้จ่าย การดูแลสุขภาพ 2) สัมปรายภักดิ์ ประโยชน์เบื้องหน้า ได้แก่ การมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เพื่อความมั่นคงในอนาคต และ 3) ประมัตถะ ประโยชน์สูงสุด คือการพัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ เข้าถึงความสงบอย่างยั่งยืน (จุ.อิตติ. (ไทย) 25/23/267-368) การบริหารครอบครัวที่ดีจึงไม่เพียงมุ่งความอยู่ดีกินดีเท่านั้น แต่ยังมุ่งพัฒนาชีวิตให้เจริญทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป

สรุปได้ว่า ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันพื้นฐานที่หล่อหลอมสมาชิกให้สมบูรณ์ทั้งกาย ใจ และสังคม โดยมีหน้าที่สำคัญ 4 ประการ คือ 1) อบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาให้พัฒนารอบด้าน ด้วยการหล่อเลี้ยงทั้งกายและจิตใจ พร้อมปลูกฝังคุณธรรม 2) ปลูกฝังทักษะทางสังคม ให้รู้จักปฏิบัติตนต่อบุคคลรอบด้านตามหลักทศ 6 เข้าใจความจริงของชีวิต และสงเคราะห์ญาติพี่น้อง 3) บริหารเศรษฐกิจครอบครัวอย่างพอประมาณ แสวงหา ใช้จ่าย ลงทุน และสำรองทรัพย์อย่างเหมาะสม และ 4) บริหารจัดการครอบครัวอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สมาชิกเข้าถึงประโยชน์ทั้งปัจจุบัน อนาคต และประโยชน์สูงสุดทางจิตใจ ครอบครัวที่ดีจึงพัฒนาชีวิตให้เจริญทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป

ความเข้มแข็งของครอบครัว

ความเข้มแข็งของครอบครัวตามมาตรฐาน 5 ด้าน ตามแนวทางกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ประกอบด้วยการสร้างสัมพันธภาพที่ดี การทำหน้าที่อย่างเหมาะสม การพึ่งพาตนเอง การสร้างทุนทางสังคม และการปรับตัวในภาวะวิกฤต (มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม (มสส.), 2560) ซึ่งส่งผลให้ครอบครัวมีความสุข อบอุ่น มีภูมิคุ้มกันที่ดี และสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ร่วมกันได้อย่างสร้างสรรค์ เพื่อให้ครอบครัวเป็นรากฐานที่มั่นคงของสังคมอย่างยั่งยืน มาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง 5 ด้านนั้น มีหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ประกอบ ได้ดังนี้

1) ด้านสัมพันธภาพ

การมีสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว โดยที่ทุกคนควรรับฟังและเคารพความคิดเห็นของกันและกัน อย่างมีเหตุผล มีการพูดคุยกันกันได้ทุกเรื่อง ทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้รู้จักกันและมีความคิดเห็นคล้าย ๆ กัน เป็นเครื่องช่วยให้สมาชิกของครอบครัวรักใคร่ เอื้ออาทรต่อกันมากขึ้น และสมัครสมานกลมเกลียวต่อกัน หลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ได้กับการมีสัมพันธภาพที่ดีคือ ในสังคิติสูตร แห่งที่ขนิกาย ปาฎิกวรรค (ที.ปา.

(ไทย) 11/324/321-322) แสดงถึงหลักสาราณียธรรม เป็นหลักการอยู่ร่วมกัน เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน และเป็นไปเพื่อความสามัคคีกัน มี 6 ประการ คือ 1) เมตตากายกรรม ทำอะไรก็ให้ทำต่อกันด้วยเมตตา 2) เมตตาวิจิตรกรรม พูดอะไรก็ให้พูดต่อกันต่อกันด้วยเมตตา 3) เมตตาโมกกรรม คิดอะไรก็ให้คิดต่อกันด้วยเมตตา 4) สาราณโมคิ ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน 5) สีสสามัญญตา มีความประพฤติสุจริตดีงามเหมือนกัน และ 6) ทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นชอบร่วมกัน

2) ด้านการทำบพาทหน้าที่ของครอบครัว

ครอบครัวพึ่งตระหนักและกระทำบพาทหน้าที่ของตนด้วยความรับผิดชอบได้อย่างสมบูรณ์และครบถ้วน เช่น บพาทของสามีภรรยา บพาทของพ่อแม่และลูก เป็นแรงพลังผลักดันให้ครอบครัวมีความเข้มแข็ง สามารถก้าวไปข้างหน้าได้ด้วยความมั่นคงและเชื่อมั่น ในสังคาลกสูตร แห่งที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค (ที่. ปา. (ไทย) 11/267-269/212-214) พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเน้นไปที่บพาทของสามีภรรยา และบพาทของพ่อแม่และลูกตามหลักทศ 6 ดังนี้ 1. บพาทของสามีต่อภรรยา มีดังนี้ 1) ให้เกียรติยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ 5) ให้เครื่องแต่งตัว 2. บพาทของภรรยาต่อสามี มีดังนี้ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง 3. บพาทของพ่อแม่ต่อลูก มีดังนี้ 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร และ 4. บพาทของลูกต่อพ่อแม่ มีดังนี้ 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ 2) จักทำกิจของท่าน 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล 4) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

3) ด้านการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองเป็นความสามารถของครอบครัวที่จะยืนหยัดอยู่ได้ด้วยลำแข้งของตนเอง สามารถควบคุมครอบครัวให้ไปในทิศทางที่เป็นเป้าประสงค์ของครอบครัวได้ มีการเตรียมตัวสร้างหลักฐานให้แก่ครอบครัวด้วยการมีอาชีพและที่พักอาศัยที่มั่นคง คนในครอบครัวพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจตามหลักหัวใจเศรษฐกิจ 4 และหลักโภควิภาค 4 ดังนี้

3.1) หลักหัวใจเศรษฐกิจ หรือหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (อง.อภฺฐก. (ไทย) 23/54/340-342) หลักหัวใจเศรษฐกิจ คือหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน มี 4 ประการ ดังนี้ (1) อุ=อุฏฐานสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยความหมั่น เช่น ขยันหมั่นเพียร เลี้ยงชีพด้วยการหมั่นประกอบกิจการงาน เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่อง อันเป็นอุบายในการงานนั้น ให้สามารถทำได้สำเร็จ ผูกเป็นคำสั้น ๆ ว่า ขยันหา (2) อา=อารักขสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้ ไม่ให้ถูกลัก หรือทำลายไปโดยภัยต่าง ๆ ผูกเป็นคำสั้น ๆ ว่า รักษาดี (3) กะ=กัลยาณมิตตตา คือการคบคนดี ไม่คบคนชั่ว อยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด ย่อมดำรงตน เจริญ สนทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ผูกเป็นคำสั้น ๆ ว่า มีกัลยาณมิตร (4) สะ=สมชีวิตา คือการอยู่อย่างพอเพียง รู้

ทางเจริญทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้สุรุษสุร่ายพุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคืองนัก รายได้จกต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายจกต้องไม่เหนือรายได้ ผูกเป็นคำสั้น ๆ ว่าเลี้ยงชีวิตเหมาะสม

3.2) หลักโภควิภาค 4 (ที.ปา. (ไทย) 11/265/212)

คนในครอบครัวพึงพึ่งตนเองได้ในทางด้านเศรษฐกิจ โดยมีการวางแผนเกี่ยวกับการแบ่งทรัพย์ โดยจัดสรรเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1 ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุง และทำประโยชน์ 2 ส่วน ใช้ลงทุน ประกอบการงาน และอีก 1 ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น ในเวลาประสบกับวิกฤติต่าง ๆ เช่น ได้รับผลกระทบจากโรคโควิด-19 เป็นต้น ปัจจุบันนี้ คำว่า สุขภาพ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะสุขภาพกายและสุขภาพจิตเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงสุขภาพสังคม และสุขภาพปัญญาอีกด้วย เรื่องสุขภาพเป็นสิ่งสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า สิ่งที่ต้องการสุดยอดคือความไม่มีโรค หรือความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ (อาโรคยปรมา ลาภา) (ขุ.ธ. (ไทย) 25/25/42) ดังนั้น ถ้าคนในครอบครัวปราศจากสุขภาพที่ดีเสียแล้ว ก็จะไม่สามารถทำงานเพื่อพัฒนาตัวเอง ครอบครัวและสังคมได้อย่างเต็มที่

ดังนั้น คนในครอบครัวพึงตระหนักในความสัมพันธ์ของสุขภาพทั้งทางกาย จิตใจ สังคม และปัญญาเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล ตามหลักภาวนา 4 เป็นการพัฒนา ทำให้เป็นให้มีขึ้น (อง.ปญจก. (ไทย) 22/79/121) ดังนี้ 1) กายภาวนา เป็นการพัฒนากาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง 5 ด้วยดี 2) สีสภาวนา เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี 3) จิตภาวนา เป็นการพัฒนาจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย และ 4) ปัญญาภาวนา เป็นการพัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

คนในครอบครัวพึงพึ่งตนเองได้ในทางข้อมูลข่าวสาร และทางการเรียนรู้ โดยให้รู้จักเลือกบริโภค ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ รอบตัว ตามหลักปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ 2 เป็นทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง และเป็นต้นทางของความดีงามทั้งปวง (ม.มู. (ไทย) 12/452/491) ดังนี้ 1) ปรโตโฆสะ คือเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือเลือกบริโภคข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ รอบตัวจากสื่อต่าง ๆ ที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งมีความรับผิดชอบในการรับ การใช้ และการส่งต่อสาระต่าง ๆ ของข้อมูลข่าวสาร และ 2) โยนิโสมนสิการ คือการใช้ปัญญาพิจารณา ความรู้จักคิด คัดเลือกแยกแยะกลั่นกรองข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ทั้งในทางบวกและทางลบ เพื่อการพัฒนาครอบครัว

4) ด้านทุนทางสังคม

คนในครอบครัวมีการเกื้อหนุนช่วยเหลือ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนรอบข้าง ทั้งที่เป็นเครือญาติ เพื่อนบ้าน ตลอดจนคนในสังคมอื่น ๆ ทำให้มีการยอมรับมากขึ้นในสังคม ตามหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักการสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวใจบุคคล (อง.จตุกก. (ไทย) 21/256/373) ได้แก่ 1) ทาน คือ การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น และการช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน (โอบอ้อมอารี/แบ่งปันไปมา) 2) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคาย ก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (วจีไพเราะ/พูดจาจับใจ) 3) อัตถจริยา คือ

การประพฤติประโยชน์ การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดจนการช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม (สงเคราะห์ผู้คน/ช่วยกิจการ) และ 4) สมานัตตตา คือ การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย การเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข และการวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม โดยวางตัวดีต่อกัน (วางตนเหมาะสม/นิสัยเป็นกันเอง)

5) ด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก

ครอบครัวแต่ละครอบครัวได้รับผลกระทบทั้งจากปัจจัยภายในครอบครัวของตนเอง เช่น การหย่าร้าง การใช้ยาเสพติด การเล่นเกม และจากปัจจัยภายนอกครอบครัว เช่น ภัยพิบัติต่าง ๆ โรคติดต่ออุบัติใหม่ เป็นต้น จึงทำให้ครอบครัวเกิดภาวะเสี่ยงและภาวะยากลำบาก ซึ่งทุกครอบครัวจะต้องประสบไม่มากก็น้อย

คนในครอบครัวได้มีการปรับตัวปรับใจ ไม่ตื่นตระหนกตกใจ ให้สามารถผ่านหรือเอาชนะไปได้ ตามหลักปธาน 4 คือความเพียร (อง.จตุกก. (ไทย) 21/69/113) ได้แก่ 1) สังวรปธาน คือความเพียรระวังไม่ให้ภาวะเสี่ยงและภาวะยากลำบากเกิดขึ้นโดยไม่จำเป็น ซึ่งอาจหลีกเลี่ยงได้บ้าง 2) ปหานปธาน คือความเพียรละภาวะเสี่ยงและภาวะยากลำบากที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ไม่ให้เกิดขึ้นซ้ำอีกโดยไม่จำเป็น 3) ภาวนापธาน คือความเพียรเจริญการปรับตัวปรับใจในการรับมือกับภาวะเสี่ยงและภาวะยากลำบาก โดยไม่ตื่นตระหนกตกใจ เป็นการเรียนรู้พลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส และ 4) อนรักขนาปธาน คือความเพียรรักษาการปรับตัวปรับใจในการรับมือกับภาวะเสี่ยงและภาวะยากลำบากในเมื่ออาจเกิดขึ้นอีกได้

สรุปได้ว่า ความเข้มแข็งของครอบครัวตามแนวทางกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว คือการทำให้ครอบครัวอบอุ่น มั่นคง และร่วมกันแก้ปัญหาได้ โดยประยุกต์หลักพุทธธรรม 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านสัมพันธภาพ เคารพ รั้ง รั้ง เอื้ออาทรต่อกัน ตามหลักสารณียธรรม 6 2) ด้านบทบาทหน้าที่ ทำหน้าที่สามี-ภรรยา พ่อแม่-ลูก อย่างรับผิดชอบ ตามหลักทศ 6 3) ด้านการพึ่งตนเอง พึ่งได้ด้านเศรษฐกิจ สุขภาพ และปัญญา ตามหลักหัวใจเศรษฐกิจ 4 โมควิภาค 4 และภาวนา 4) ด้านทุนทางสังคม เกื้อกูลชุมชน ตามหลักสังคหวัตถุ 4 และ 5) ด้านการปรับตัวในวิกฤต ป้องกัน แก้ไข ฟื้นตัวได้ ตามหลักปธาน 4 ครอบครัวเข้มแข็งคือครอบครัวที่รักกัน ทำหน้าที่ดี พึ่งตนได้ มีเครือข่าย และปรับตัวต่อปัญหาได้อย่างสร้างสรรค์ โดยอาศัยหลักธรรมเป็นฐานให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืนของสังคม

บทสรุป

ครอบครัวตามแนวพุทธเป็นสถาบันพื้นฐานที่มีวิวัฒนาการมาจากความต้องการและความจำเป็นในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ โดยมีรากฐานจากการครองชีวิตคู่ที่ประกอบด้วย “สมชีวิธรรม 4” คือการมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาที่เสมอกัน การเกิดขึ้นของสถาบันนี้ตามแนวทางอัครคัมภีร์ธรรมะเริ่มจากการสร้างพื้นที่ส่วนตัวและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อความมั่นคง โดยนิยามของครอบครัวมุ่งเน้นความสัมพันธ์ที่มีหน้าที่และคุณธรรมเป็นแกนกลาง เพื่อหล่อหลอมสมาชิกให้เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพและเป็นพลเมืองดีของสังคม ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาชาติบ้านเมืองให้แข็งแกร่ง

ลักษณะของครอบครัวที่มั่นคงต้องประกอบด้วยสามภรรยาที่ยึดมั่นในศีล 5 เป็นฐานของชีวิตคู่ และบิดามารดาที่ทำหน้าที่เป็นแบบอย่างที่ดีด้วยศรัทธาและปัญญา หน้าที่หลักคือการอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดาให้เติบโตอย่างสมดุลผ่านอาหาร 4 ซึ่งครอบคลุมทั้งร่างกาย อารมณ์ ความคิด และจิตสำนึก พร้อมปลูกฝังทักษะทางสังคมตามหลักทศ 6 และความเข้าใจในความจริงของโลก ขณะเดียวกันต้องมีการบริหารเศรษฐกิจอย่างพอประมาณตามหลักหัวใจเศรษฐกิจ และโภควิภาค 4 เพื่อให้เกิดความสุขจากการมีทรัพย์ การไม่เป็นหนี้ และความสุขจากการประพาสที่ไม่มีโทษ ซึ่งเป็นคุณค่าสูงสุดของการดำเนินชีวิต

ในการสร้างความยั่งยืนให้แก่สังคม ครอบครัวต้องเสริมสร้างความเข้มแข็ง 5 ด้าน ผ่านการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อเป็นภูมิคุ้มกัน ได้แก่ การสร้างสัมพันธภาพด้วยสาราณียธรรม 6 การทำหน้าที่อย่างรับผิดชอบด้วยทศ 6 และการพึ่งพาตนเองทั้งด้านเศรษฐกิจและสุขภาพองค์รวมผ่านหลักภavana 4 คือการพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญา รวมถึงการสร้างทุนทางสังคมด้วยหลักสังคหวัตถุ 4 และการปรับตัวในภาวะวิกฤตด้วยความเพียร (ประธาน 4) การพัฒนาครอบครัวให้เข้มแข็งเช่นนี้จะช่วยให้สมาชิกมีสุขภาวะที่สมบูรณ์ และสามารถรับมือกับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันได้อย่างสร้างสรรค์

เอกสารอ้างอิง

- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2565). *สถานการณ์ครอบครัวไทยประจำปี 2565*. กรุงเทพมหานคร: กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว.
- จิรเนาว์ ทศศรี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ และคณะ. (2545). *ครอบครัวสัมพันธ์ เล่มที่ 1*. สงขลา: ชานเมืองการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2542). *ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: กองทุนวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *มงคลตถุที่ปณี (ทุติโย ภาค)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2541). *ธัมมปทฎฐกถา (ทุติโย ภาค)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2541). *ธัมมปทฎฐกถา (ฉนุโฐ ภาค)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2541). *ธัมมปทฎฐกถา (สตุตโม ภาค)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม (มสส.). (2560). *ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง ความรู้สำหรับการพัฒนาครอบครัวในชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม (มสส.).

- มูลนิธิหญิงชายก้าวไกล. (2567). รายงานข้อมูลสถานการณ์ความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2566. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิหญิงชายก้าวไกล.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2524). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).
- โสภา ซปีลมันน์, รองศาสตราจารย์ ดร. และคณะ. (2534). รูปแบบครอบครัวไทยที่พึงปรารถนาในสังคมเมืองในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์.